

Акимбаева Қ.Т., Ясын М.Д.

**Инвестициялық тендерлер
жекешелендірудің және
инвестициялар тартудың әдісі
ретінде**

Қазақстанның нарықтық қатынастарға бағытталған жаңа тәуелсіз мемлекет ретінде қазіргі даму кезеңінде экономикалық реформалардың маңызды бағыты ретінде экономикалық өсудің жоғарғы қарқыны мен экономика тиімділігін арттыруды қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің инвестициялық саясатын жүзеге асыру мен өңдеу болып табылады. Осы міндеттерді орындау үшін, сондай-ақ реформаларды тереңдету бойынша үкіметтің іс-әрекеті бағдарламасы негізінде экономиканы құрылымдық қайта құруды қамтамасыз ету үшін және қаржыландырудың ішкі көздерін шектеу жағдайында маңызды мәнді республиканың экономикасына шетелдік капиталды тартуды иемденеді. Коммерциялық қозғалмайтын мүліктің нарықтары инвестициялық және басты мердігерлік компаниялар алдында бизнес бойынша қажетті тауарлар мен қызметтерді жеткізуді қамтамасыз етуге қабілетті және осы мәселені тендерлерді ұйымдастыру жолымен шеше алатын жаңа серіктестер іздеу мәселесі тұрады.

Түйін сөздер: инвестициялық тендер, энергетикалық компаниялар, инвестициялық міндеттемелер, голландық аукцион, жекешелендіру, электр корпорациясы.

Akimbaeva K., Yassyn M.

**Investment tenders as method
of privatizing and bringing in of
investment**

On the modern stage of development of Kazakhstan as the new independent state oriented on market relations, making and realization of the investment politics of the state, aimed at providing of high rates of the economy growing and increase of efficiency of economy, becomes main direction of economic reforms. For the decision of these tasks, and also for providing of structural transformations of economy on the basis of the program of actions of government on deepening of reforms and in the conditions of limit nature of internal sourcings an exceptionally important value acquires bringing in of foreign capital in an economy. The investment and general contract companies of commercial property market, the question of search of new partners on business, able to supply necessary commodities and services, gets up before that, decide this problem mostly by organization of tender.

Key words: investment tender, power company, investment обязательства, dutch auction, privatizing, electro-corporation.

Акимбаева Қ.Т., Ясын М.Д.

**Инвестиционные тендеры
как способ приватизации
и привлечения инвестиции**

На современном этапе развития Казахстана как нового независимого государства, ориентирующегося на рыночные отношения, главным направлением экономических реформ становится выработка и реализация инвестиционной политики государства, нацеленной на обеспечение высоких темпов экономического роста и повышение эффективности экономики. Для решения этих задач, а также для обеспечения структурных преобразований экономики на основе программы действий правительства по углублению реформ и в условиях ограниченности внутренних источников финансирования исключительно важное значение приобретает привлечение иностранного капитала в экономику республики. Инвестиционные и генподрядные компании рынка коммерческой недвижимости, перед которыми встает вопрос поиска новых партнеров по бизнесу, способных обеспечить поставку необходимых товаров и услуг, решают эту проблему чаще всего путем организации тендера.

Ключевые слова: инвестиционный тендер, энергетическая компания, инвестиционные обязательства, голландский аукцион, приватизация, электроркорпорация.

**ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ
ТЕНДЕРЛЕР
ЖЕКЕШЕЛЕНДІРУДІҢ
ЖӘНЕ
ИНВЕСТИЦИЯЛАР
ТАРТУДЫҢ ӘДІСІ
РЕТІНДЕ**

Өткен ғасырдың тоқсаныншы жылдары Қазақстан электр энергетикасы саласын қоса алғанда, энергетикалық секторды реформалауға кіріскені белгілі. Бұл, біріншіден, КСРО-ның бұрынғы бірыңғай энергетикалық жүйесі дербес, оқшауланған энергия жүйелеріне бөлінуімен байланысты болды. Екіншіден, елдің энергетикалық секторы оның қызмет ету мен дамудың нарықтық механизмдеріне өтумен байланысты экономикалық реформалардан тыс қала алмады.

Реформа жүргізілген 20 жылдан астам уақыттың ішінде елдің энергетикалық секторында түбегейлі өзгерістер болды. Олардың негізінде саланың құрылымдық қайта құрылуы, энергетикалық кәсіпорындардың мемлекеттің қарамағынан шығып, жекешелендірілуі жатыр, олар электр энергиясын өндіру мен өткізудің әлеуетті бәсекелес өндірістерін табиғи-монополиялық электр беру және диспетчерлік басқарудан бөліп алу үшін, сонымен қатар электр энергиясының көтерме және бөлшек сауда нарықтарын құру үшін энергетикалық компанияларды қызмет түрлері бойынша жіктеп бөлуге бағытталды.

Энергетикалық кәсіпорындарды жекешелендірудің негізгі әдісі ретінде «инвестициялық конкурс (тендер)» деп аталатын әдіс қолданылды. Онда жекешелендірілетін кәсіпорындардың мемлекеттік акциялар пакетін сатып алушылар төлемақы ретінде инвестициялық міндеттемелерді қабылдады. Инвестициялық міндеттемелер бес және одан көп жылға жасалды. Және инвестициялық міндеттемелерді орындау энергетикалық компаниялардың мемлекеттік пакеттерінің ақысын төлеу ретінде есептелінді. Мысалы, Қарағанды ЖЭО-2 сату бағасы 42,53 млн АҚШ долларын, оның ішінде инвестициялық міндеттемелердің мөлшері – 36,5 млн. долларды құрады, «Ермаковск МАЭС» АҚ (қазіргі – Аксу МАЭС), сәйкесінше, 259,71 млн. долларды және 258,2 млн. долларды, Екібастұз МАЭС-1 – 554,00 млн. долларды және 500,00 млн. долларды, «Алматыэнерго» ПОЭЭ – 358,43 және 300,00 млн. долларды, Жамбыл МАЭС – 124,11 және 122,00 млн. долларды, Қарағанды МАЭС-2 – 420,71 және 400,00 млн. долларды құрады [1].

Инвестициялық міндеттемелердің орындалу барысын бақылау үшін, атап айтқанда қазақстандық кәсіпорындарға жекешелендіруден кейін жалпы бақылау жасау үшін ҚР Мемлекеттік

мүлік комитетінде 90-жылдардың басында жекешелендіруден кейінгі бақылау жөнінде арнайы басқарма құрылды. Бұл құрылым қазіргі уақытқа дейін қызмет етеді. Бірақ ел жұртшылығына бұл құрылымның қызметінің нәтижелері туралы әлі күнге дейін хабарланған емес. Нәтижесінде қазақстандық кәсіпорындарды жекешелендіруден кейінгі бақылау туралы мәселе, атап айтқанда инвестициялық конкурстар әдісі бойынша жекешелендірілген энергетикалық компаниялардың инвестициялық міндеттемелерді орындауы туралы мәселе қазіргі уақытқа дейін қазақстандықтар үшін негізінен жабық күйінде қалып отыр.

Мұндай жекешелендіру мен жекешелендіруден кейінгі даму нәтижесінде энергетикалық компанияларда негізгі қорлардың тозуының шекті деңгейі қалыптасқан. Энергетикалық компанияларды жекешелендіру кезінде инвестициялық конкурстарды пайдаланудың нысаналы мақсаты инвестициялық міндеттемелерді өздеріне қабылдай отырып, олар өздерінің қаражаттарын инвестициялар түрінде негізгі құралдарды жаңартуға жұмсауға, оларға жаңғырту жүргізуге тиіс болды. Оның орнына соңғы 10-15 жылда бұл секторда негізгі құралдардың жоғары тозу деңгейі, жаңа инвестициялық міндеттемелер жасау жолымен оларды жаңарту мен жаңғырту қажеттілігі туралы айтылады. Айтылғандардан шығатын негізгі қорытынды, – акционерлер ретіндегі жаңа меншік иелері сатып алынған кәсіпорындарды жаңғырту мен қалпына келтіруге қажетті ресурстарды салмаған. Бұл жағдайда заңды сұрақ туындайды: неліктен мемлекет бұл компанияларды ұлттандыру туралы мәселені төтесінен қоймайды? Бұлай жасаудың орнына мемлекет халықтың есебінен жаңа инвестициялық тарифтерді белгілеу түрінде энергетикалық компаниялардың меншік иелеріне жаңа мүмкіндіктер береді. Бұл жағдайда халық энергетикалық компаниялардың негізгі құралдарын жаңарту мен жаңғырту ақысын төлеуге тиіс. Мұндай қадамды қорлаушылық деп айтудан басқа сөз жоқ. Себебі тұтынушылар төлейтін қаражаттардың есебінен энергетикалық компаниялардың меншік иелері негізгі құралдарды жаңарту мен жаңғырту арқылы өз компаниялары активтерінің құнының өсуін қамтамасыз етеді. Басқа сөзбен айтқанда, энергетикалық компаниялардың меншік иелері халықтың ақшасының есебінен басып жатыр. Энергетикалық компаниялардың иелері мүдделік қолдау көрсеткен және билік мақұлдаған меншік иелерінің баюының жаңа жолына деген біздің көзқарасымыз осындай. Мұндай

байлыққа екі немесе үш еселенген тарифтердің, яғни «инвестициялық тарифтердің» (немесе «шектегі тарифтердің» есебінен) кезекті түрде қол жеткізілуде.

Энергетикалық объектілерді жекешелендіру әдістерінің бірі «голландық аукцион» деп аталатын әдіс болды. 1997 жылдың өзінде ҚР Мемлекеттік мүлік комитетінің бұрынғы төрағасы, қайтыс болып кеткен Сарыбай Қалмұрзаев елдегі жекешелендірудің барысына араласа отырып, «төмендеуге ойнау» қауіпті үрдісін бөліп көрсетті, онда маңызды объектілер «голландық жекешелендіру әдісіне» дейін жеткізіледі. «Таңқаларлық және тамаша» мысалдардың ішінде – Павлодардағы екі ЖЭО күлкілі бағаға – 10 және 20 млн. долларға сатылуын айтуға болады [2].

ҚР Президентінің 1995 жылғы 23 желтоқсандағы № 2721 «Жекешелендіру туралы» Жарлығын орындау үшін қабылданған Қазақстан Республикасы Үкіметінің «Қарағанды РМЭС – 2 мүліктік кешенін жекешелендіру туралы» қаулысымен Қарағанды облысы энергетикасының қаржылық және шаруашылық қызметін дамыту мақсатында, және өңірде электр энергиясының тапшылығын, Қарағанды МАЭС – 2 жедел жөндеу және қайта жаңғырту жұмыстарын жүргізу қажеттілігін ескере отырып, ҚР Мемлекеттік мүлік комитеті заңмен белгіленген тәртіпте ҚР Жекешелендіру жөніндегі мемлекеттік комитетке қабылдау-беру актісімен Қарағанды МАЭС – 2 балансындағы мүліктік кешенді беру көрсетілген болатын. Жекешелендіру жөніндегі мемлекеттік комитетке «голландық сауда-саттық» рәсімін қолдана отырып, Қарағанды МАЭС – 2 мүліктің кешенін сату бойынша жабық инвестициялық тендерді ұйымдастыру және өткізу туралы тапсырма берілді.

Энергетикалық компанияларды жекешелендіру әдісі ретінде инвестициялық тендерлердің бірнеше мысалдарын қарастырайық. Қызылорда электр тарату желісі компаниясы (ҚЭТК) инвестициялық конкурс арқылы жекешелендірілген. Компанияның акционерлері жаңғырту жұмыстарына 600 млн теңге салу туралы міндеттеме алды, алайда бұл айтылған соманың жартысын ғана салды. Нәтижесінде өңірді энергиямен жабдықтау айтарлықтай төмендеп кетті. Бұл жағдайдан шығу үшін ҚЭТК 2008 жылы мемлекеттік коммуналдық меншікке қайтарылды.

ТМРА Солтүстік Қазақстан облыстық басқармасының мәжілісінде Петропавлск тұрғындары жергілікті монополист «Аксесс-Энерго» өндірісті жаңғыртуға жұмсауы тиіс болған ақша қаражаттары қайда кеткенін анықтай алмады.

Табиғи монополияларды реттеу басқармасының бастығы Олег Пономарев, инвестициялық бағдарламаны орындауға арналған 300 млн. теңгеден астам қаражатты энергетиктер өз мақсатына сай пайдаланбағанын анықтаған кезде, «Бұл жағдайда «қарауыл!» деп айқайлау қажет, – деп мәлімдеді. Осыдан кейін ол монополистерге келесі сұрақтар қоя бастады: «Инвестициялық бағдарлама 3 жылдың ішінде 59%-ға ғана орындалған. Жоспарланған 838 млн теңгенің тек 497 млн. теңгесі ғана игерілген. Игерілмей қалған қаражатты не істейсіздер? Бұл ақша қазір қайда, сіздер ақшаны қайда саласыздар? Сіздердің бұл ақшаны басқа іс-шараларға жұмсауға құқықтарыңыз жоқ». Келтірілген материал авторының сөзіне қарағанда сараптау кеңесінің мүшелері де, жиналып отырған журналистер де монополистерден ешқандай нақты жауап ала алмаған [3].

Американдық AES энергетикалық компаниясы Қазақстанның энергетикалық нарығында 15 жылдан астам уақыт жұмыс жасайды. 1997 жылы біздің нарыққа кірген кезде компания «энергетикалық бәліштiң» ең дәмді бөлігіне ие болды. Себебі компания республикадағы барлық электр энергиясының үштен бір бөлігін өндіреді. Оның активтерінің тізіміне Екібастұз МАЭС – 1, Өскемен және Шүлбі МАЭС, Согрин және Өскемен ЖЭО, «Майкубен Вест» көмір өндіру разрезі, екі тарату станциясы кіреді. Бұл кәсіпорындарға шетелдіктер сыпайылап айтқанда төмендетілген бағамен қол жеткізді. Ол кезде жаңа иелер энергетикалық объектілерге инвестиция салып, оларды басқаруды халықаралық деңгейге шығаратындығына сенім артылды.

Қазақстан үкіметі мен AES «Сантрипауэр лимитед» американдық компаниясының арасында 1997 жылы қол қойылған «Шүлбі ГЭС» АҚ, «Өскемен ГЭС» АҚ концессияға беру және Семей, Ленинградск, Согрин және Өскемен ЖЭО жекешелендіру туралы шартта инвестор меншікке сатып алынған ЖЭО үшін кем дегенде 2,5 млн АҚШ долларын төлеуге уәде берді.

Инвестициялардың жиынтық көлемі 600 млн. АҚШ долларын құрауы тиіс болды. Айналым капиталын 21 млн АҚШ долларына дейін толықтыру. Сонымен қатар, AES ГЕЭ концессияға бергені үшін 20,7 млн доллар мөлшерінде бонус төлеуге, сосын жыл сайын концессияға берілген 20 жылдың ішінде жыл сайын мемлекетке ГЭС активтерін пайдаланудан түскен таза табыстың 33% төлеп отыруға міндеттенді. Компания ескірген ЖЭО техникалық жаңғырту жүргізу міндетін алды [4].

Он жыл өткеннен кейін инвестициялық жоспар қағаз жүзінде қалды. Басқаруға келетін болсақ, ол шынымен жақсы табыс әкелуде, бірақ өңірге және тұтынушыларға емес, компанияның өзіне әкелуде.

AES қызметі талай рет сынға ұшырады. 2002 жылдың өзінде ШҚО әкімдігі өнеркәсіптік кәсіпорындарға ауыр соққы болған компанияның ақталмаған тарифтік саясатын сынға алды. Кейіндеу депутаттар тобы энергетикалық корпорацияны жөнге келтіру үшін АҚШ-тың конгресіне хат жазды. 2005 жылы «AES Қазақстанда» айтарлықтай салықтық бұзушылықтар анықталды. 2006 жылы AES жұмыс істеген жылдардың ішінде Шығыс Қазақстан облысында электр энергиясының бірде бір көзі пайдалануға берілмеген. 600 млн долларға белгіленген инвестициялық міндеттемелер іс жүзінде орындалмаған. Облыс өзінің тарихында алғаш рет электр энергиясына тапшы болды.

2007 жылы Алматы және Шығыс Қазақстан облысының соттарында «AES Қазақстан» электр корпорациясына қатысты істер қаралып, оған республиканың монополияға қарсы заңнаманы бұзғаны үшін айып тағылды. Бұл компанияның заңсыз қызметінің нәтижесінде мемлекет пен тұтынушыларға келтірген шығыны 200 млн долларға бағаланды. Компанияға осындай сомаға айыппұл салынды. Сотта істің қаралуына себеп болған бұл бұзушылықтарды бұрынғы Индустрия және сауда министрлігінің бәсекелестікті қорғау комитеті анықтаған. Істің мәні AES компаниясының Шығыс Қазақстан облысының энергиямен жабдықтаушы ұйымдары мен тұтынушылар үшін тарифтерді негізсіз көтере отырып, делдал – «Нурэнергосервис» (НЭС) ЖШС арқылы өзіне тиесілі станцияларда өндірілетін электр энергиясын өткізуден тұрды. Сонымен қатар, 2015-2016 жылдар аралығында AES басқа энергия үнемдеуші компаниялармен шарттар жасасудан негізсіз бас тартып, өзінің аффилирленген бөлімшесі арқылы ғана жеткізу схемасын құрды және бұл нарыққа басқа компанияларды кіргізбестен, тауар нарығының бір бөлігін жасады [5].

Басқа сөзбен айтқанда, компанияның республикамыздың монополияға қарсы заңнамасын бұзуы үш негізгі тармаққа сайып келді: нарықтағы басымдықты жағдайын асыра пайдалану, өз қызметтеріне нарықтың барлық субъектілерін теңдей қол жеткізуіне мүмкіндік бермеу, яғни бәсекелестікті шектеу және осының салдары ретінде монополиялық табысқа заңсыз қол жеткізу. Компанияның жұмыс істеу схемасы қара-

пайым болды: генеративті қуаттарда өндірілетін, өзіндік құны 1 кВт/сағат үшін 1,1 теңгені құрайтын электр энергиясын корпорация басқа энергия үнемдеуші ұйымдарға сатудан негізсіз бас тартып отырды. Электр энергиясын тек НЭС 1 кВт/сағат үшін 90 тиын бағамен өткізілді. Ал, НЭС электр энергиясын түпкілікті тұтынушыға 1,42 бағамен өткізіп отырды. Бұл схеманың негізінде 2005-2006 жылдардың өзінде AES 21 млрд. теңге мөлшерінде «артық табыс» алған [6]. 1996 жылы Екібастұз МАЭС 1,5 млн. долларға сатып алынғанын, ал 2008 жылы 1,5 млрд долларға сатылғанын айта кету қажет.

2030 жылға дейін электр энергетикасын дамыту бағдарламасында 2006-2010 жылдары AES 220 млн. долларға инвестициялық міндеттемесі болып табылатын қуаты 78 МВт Семей ГЭС құрылысы жоспарланған болатын. Алайда, кейінгі мемлекеттік бағдарламаларда бұл міндеттеме енді қайта айтылмайтын болды. Электр энергетикалық саланы дамытудың 2007-2015 жылдарға арналған іс-шаралар жоспарында Шүлбі ГЭС қарсы реттеуші ретінде қуаты 80 МВт құрайтын Бұлақ ГЭС құрылысы жоспарланған, бірақ бұл жағдайда AES инвестор ретінде айтылмайды. 2011-2014 жылдарға арналған соңғы салалық бағдарламада Бұлақ ГЭС құрылысы жайынды айтылмайды [7].

Республикалық бюджеттің атқарылуын бақылау жөніндегі республикалық Есеп комитетінің 2007 жылғы кеңейтілген отырысында оның төрағасы И. Өксікбаев былай деп атап өтті: «Бюджеттің мүддесіне айтарлықтай зиян келтірген бұзушылықтардың ішінде бірнеше жылдағы жұмыс қорытындысы бойынша залалды қаржылық нәтижелерге байланысты «Шүлбі ГЭС» АҚ мемлекеттік акциялар пакетіне дивидендтердің аударылмауы болды». «Себебі AES «Сантри-Пауэрс Лимитед» американдық компаниясының ГЭС дамыту бойынша инвестициялық бағдарламаның шарттары орындамауы, – деді ол. – Концессиялық шарттың талаптарында негізгі капиталға 420 млн. АҚШ долларын салу қарастырылған. Іс жүзінде 89 млн доллар салынған. Бұл соманың тек 9,1 млн АҚШ доллары ғана шетелдік инвестициялар. Біз үкіметке мұндай инвесторлармен шартты бұзу туралы ұсыныс жасадық» [8].

Әрі қарай авторлар ТМРА төрағасының орынбасары А. Шкарупаның мәлімдемесі жайлы жазады. 2010 ж. «AES 459 млн долларға, оның ішінде Шүлбі ГЭС бойынша – 369,59 млн доллар (94,9% орындамау), Өскемен ГЭС бойынша – 32,97 млн долларға (82,4%), Өскемен ЖЭС

бойынша – 21 млн долл. (35%), Согрин ЖЭО бойынша – 8,96 млн долларға (35,8%) міндеттемелерін орындамады. AES-пен шарт 1997 жылы жасалды, сотта іс қарау осы шарттың шеңберінде жүргізілетін болады. Қазақстан үшін жалғыз ғана мәселе – бұл, бізде бұл шартта Лондон арбитражының қарастырылғаны, яғни біз үшін аса қолайлы емес, түптеп келгенде барлық мәселелер сол жерде талқыланатын болады, ал екінші жағынан бұл бізге істің объективті түрде қаралуына кепілдік береді», – деп айтып өтті ТМРА басшысының орынбасары.

«ЦентрЭнергоЭкспертиз» ЖШС есептеулері бойынша «Алматы электр станциялары» АҚ 2008 және 2009 жылдары 17 млрд теңге үстеме табыс алған. Электртехникалық зерттеу жүргізген сарапшы өзінің қорытындысында Алматы қаласындағы электр және жылу энергиясына белгіленген тариф шамадан тыс көтерілгені туралы қорытынды жасады. Ал, энергия өндірушілер заң бойынша әрекет еттік деп есептейді.

Бұл ретте, AES иелері 2008-2009 жылдары қол жеткізілген үстеме табыс жайында ештеңе айтпайды. Бұл ақша Б-3 маркасында 3,5 млн тонна көмір, 192 тонна мазут немесе 273 млн текше табиғи газды сатып алуға жетер еді. Шикізаттың мұндай көлемі болған жағдайда алматылықтарды екі жыл бойы электр энергиясымен тегін қамтамасыз етуге болады. Мұның орнына монополистер тарифтерді ешқандай шімірікпестен көтеруде. Сонда бұл энергетикалық жарыстың мәні неде? Өз уақытында барлық алматылық ЖЭС мен ГЭС бір топқа, яғни оныншы топқа біріктірілді. Станциялардың әрқайсысына жылу мен электр энергиясын жіберудің өзіндік құнының сандық мәндері белгіленіп, бұған электр энергиясы квотасының орташа құны және судың текше метрінің бағасы белгіленді. Және осы тарифтердің орташа мөлшері үнемі өсіп отырды. Сарапшы А. Хасис әрбір станцияда тариф қандай болуы керек екенін есептеп, оны қазіргі тарифпен салыстырды. Оның есептеулері бойынша 2008 жылы ЖЭО-1, ЖЭО-2 және ЖЭО-3 бойынша нақты шығындар бойынша есептелген электр энергиясына тарифтер мен бекітілген тарифтердің арасындағы айырмашылық 3,1 млрд теңгеге тең үстеме табыс алуға әкелген. Қапшағай ГЭС и каскад ГЭС бойынша үстеме табыс – 3,7 млрд теңге. Барлығы 2008 жылы электр энергиясы бойынша тарифтік сметаға қатысты табыстың асу мөлшері 6,9 млрд теңгені құрайды. ЖЭО-1, ЖЭО-2 және ЖЭО-3 жылу энергиясы: үстеме табыс – 1,0 млрд. теңге. Барлығы «АЭС» АҚ бойынша 2008 жылы тарифтік сметаға қа-

тысты табыстың асу мөлшері 8,0 млрд теңгені құрайды. 2009 жылы да жағдай осындай. ЖЭО-1, ЖЭО-2 және ЖЭО-3 жылу энергиясы: үстеме табыс – 4,5 млрд теңге. Қапшағай ГЭС и каскад ГЭС бойынша үстеме табыс – 3,9 млрд теңге. Барлығы 2009 жылы электр энергиясы бойынша тарифтік сметаға қатысты табыстың асу мөлшері 8,5 млрд теңгені құрайды. ЖЭО-1, ЖЭО-2 және ЖЭО-3 және БЖК жылу энергиясы: үстеме табыс – 558 млн теңге. Барлығы «АЭС» АҚ бойынша тарифтік сметаға қатысты табыстың асу мөлшері 9,0 млрд теңгені құрайды. Жиынтығы: 2008–2009 жылдары үстеме табыс 17,1 млрд теңгені құрады.

Түрлі станциялардың нақты шығындары әртүрлі екені белгілі. Алайда, қолданыстағы заңнамада AES-та тарифтерді айқындаудың тиісті тәртібін белгілеуге жол берілген: үкіметтің 2009 жылғы 20 наурыздағы «Есептік тарифті айқындау, шекті және жеке тарифтерді бекіту ережесін бекіту туралы» қаулысы. Сондықтан барлығы заң шегінде. Мұндай «заңдар» мен үкіметтің «қаулыларын» қайта қарастыру керек деген ой туындайды. Олар, ең алдымен халықтың емес, монополистердің мүддесін қорғайды.

Жоғарыда атап өткендей, инвестициялық тарифтерді пайдаланудың негізгі себебі қуаттар мен желілерді жаңарту мен жаңғыртуды қоса алғанда, энергетикалық компаниялардың негізгі құралдарын жаңарту мен жаңғырту болып табылады. Мұндай тәсіл инвестицияларды тартудың баламалы көздері мен механизмдерін көздемейді. Бір мезгілде бұл тарифтерді көтеру әдісі инвестициялық тарифтерді пайдалану жолымен тартылатын инвестициялық қаражаттың мақсатына сай және тиімді пайдаланылуы үшін энергетикалық компаниялардың барынша жоғары жауапкершілігін қарастырады. Жекешелендірудің кейінгі кезеңдегі энергетикалық компаниялардың барлық жұмыс тәжірибесі бұл мәселеде сенімді болу үшін негіз болып табылмайды. Негізінен энергетикалық компаниялар өздеріне мақсатына сай емес және тиімсіз пайдалану, сондай-ақ өздерінің инвестициялық міндеттемелерін жүйелі түрде орындамау қасиеті тән екенін көрсетті.

Демек, станциялардың генерациясын қалпына келтіру үшін үкімет халықтың есебінен жабдықтар мен желілерді жаңарту мен жаңғырту үшін шекті тарифтерді немесе инвестициялық тарифтерді енгізген. «Егер мемлекет осындай қадамға барса, – деп есептейді Қазақ электр-энергетикалық қауымдастығының төрағасы Шаймерден Уразалинов, – шекті тарифтердің қолда-

нылу мерзімі аяқталғаннан кейін 2016 жылдың 1 қаңтарында құр қол қалмау үшін әрбір станция шекті тарифтерден түсетін пайданың қанша бөлігін жабдықтарды жаңартуға жұмсайтынын қосымша қатаң бақылауға алуы тиіс!»

Жалпы ұсыныс дұрыс. Бірақ, біздің пікірімізше, бұл жеткілікті емес. Біріншіден, үкімет мұндай қадамды инвестициялық тарифтерді енгізген кезде, яғни 2009 жылға дейін жасауы тиіс еді. Себебі барлық жекешелендіруден кейінгі тәжірибе үкімет үшін сабақ болуы тиіс. Екіншіден, үкіметтің де өз мүддесі болғаны анық. Себебі инвестициялық міндеттемелерді пайдалану бойынша бақылау шараларын қабылдамастан инвестициялық тарифтер туралы шешім қабылдауға болады ма?

Қазақстанның энергетикалық секторының жекешелендіруден кейінгі жай-күйін, қызмет етуі мен дамуына жүргізілген талдау осындай келеңсіз үрдістерді анықтауға мүмкіндік береді. Оларға келесілер жатады.

Ең алдымен, электр энергетикасы секторының негізгі проблемасы, нақтырақ айтсақ, талаптары энергетикалық компаниялардың күннен күнге тозып бара жатқан негізгі құралдарын сақтаудан тұрады. Бұл негізгі құралдар КСРО уақытынан бері қызмет етіп келеді. Елде батыс, орталық және оңтүстік өңірлерде қуат тапшылығы күн санап күшейіп келеді. Мұның барлығы жаңа, оның ішінде базалық электр станцияларын салуды объективті түрде қажет етеді.

Екіншісі. Қазақстанның тәуелсіздік жылдарының ішінде, айтып өткендей, бірде бір ірі электр станциясы пайдалануға берілген емес. Соңғы жылдары мемлекеттің бұл мәселені түбегейлі шешуге кіріскенін айтып өткен әділдік болар еді. Мысалы, қазіргі уақытта Мойнақ ГЭС құрылысы жүргізілуде. Балқаш ЖЭО құрылысы дайындалуда. Алайда, бұл жерде мынадай сұрақ туындайды: жұмыс істеп тұрған, яғни жекешелендірілген электр станцияларының иелері әлі күнге дейін қосымша электр объектілерінің жаңа құрылысын салуға неліктен кіріспеген? Себебі, бір жағынан, барлық ГЭС шетелдік компанияларға концессияға берілген, не болмаса олар, сонымен қатар қазақстандық меншік иелері жекешелендіріп алған. Екінші жағынан – энергетикалық қуаттардың тапшылығы қазірден байқалуда және болашақта оның мөлшері ұлғаятын болады. Мұндай жағдайда жаңа электр станцияларын салуға қазақстандық энергетикалық компаниялардың меншік иелері ең алдымен мүдделі болуы тиіс емес па? Осылайша, олар электр энергиясына күн санап өсіп отырған сұранысты

қанағаттандыра еді. Сәйкесінше, өздерінің тиісті табыстарын алатын еді. Бірақ бұл үшін жұмыс істеп тұрған компаниялардың акционерлері мен иелерінің тарапынан инвестициялар қажет. Олар үшін тұтынушылардың есебінен жаңа қуаттарды тұрғызу барынша қызықты болып шықты.

Үшінші, ГЭС жалға алған концессионерлер де, сонымен қатар энергетикалық компаниялардың акционерлері (меншік иелері) де энергетикалық объектілерді концессияға және (немесе) меншікке алғанға дейін берген өздерінің инвестициялық міндеттемелерін жүйелі түрде және жалпы орындамаған. Қазіргі қалыптасқан жағдайдың негізгі себебі – үкіметтің енжарлық танытуы кезіндегі энергетикалық компаниялар акционерлерінің инвестициялық міндеттемелерді орындамауы. Үкімет жаңа меншік иелерінің инвестициялық міндеттемелерді орындамауынан ғана олардан жекешелендіру бағасы бойынша сатып алу арқылы оларды ұлттандыру жүргізе алады.

Төртінші. Қазақстандық энергетикалық компаниялар инвестициялық міндеттемелерді ғана емес, сонымен қатар электр энергетикалық сектордың қызмет етуін реттейтін қолданыстағы заңнаманы, экологиялық заңнаманы, тұтынушылардың құқықтарын қорғау саласындағы заңнаманы жүйелі түрде бұзып келеді. Жыл сайын Қазақстанның халқы олардың әрекеттерінің салдарынан улануда, олардың денсаулығына зиян келуде. Үкімет экологиялық заңнаманы бұзғаны үшін энергетикалық компанияларды жазалауға тырысады. Бірақ айыппұл сомасының аз бол-

ғаны соншалықты энергетикалық компаниялар үшін өндірісті жаңарту мен жаңғыртудың орнына болмашы айыппұлдарды төлеген пайдалы, себебі жаңарту мен жаңғырту жұмыстары анағұрлым көп қаражатты қажет етеді. Үкіметке де мұндай жағдай қолайлы секілді. Бір жағынан, қандай да бір әрекет жасау қол қусырып отырғаннан жақсы екенін көрсетеді. Екіншіден, энергетикалық компаниялар негізінен ойларына не келсе соны жасауда. Үшіншіден, елдің халқы, энергетикалық қызметтердің тұтынушылары үнемі соңында қалып, энергетикалық компаниялардың осындай әрекеттерінен де, сонымен қатар үкіметтің боямалы әрекеттерінен зардап шегеді. Төртіншіден, түптеп келгенде Қазақстан және күн санап нашарлап бара жатқан экологиялық, атап айтқанда климаттық өзгерістердің салдарынан бүкіл дүние жүзі зардап шегетін болады.

Бесіншіден, инвестициялық тарифтердің өсуі халықтың табысының өсуіне қарағанда барынша қарқынды түрде жүруде. Мұндай жағдай елдегі және өңірлердегі әлеуметтік шиеленісті күшейтпей қоймайды. Тарифтердің өсуі қоғамның қарқындап алшақтап келе жатқан тапқа бөлінуімен қатар жүріп жатыр. Әсіресе, мұндай қарқынды өсу халықтың әлеуметтік жағынан аз қорғалған топтарының жағдайына қаты әсер етуде, бұл халықтың табысы мен өмір сүру деңгейінің саралануына алып келеді. Нәтижесінде инвестициялық тарифтердің өсуі Қазақстан халқының өмір сүру деңгейі мен сапасын төмендетеді.

Әдебиеттер

- 1 Олег Хе. Публикации подлежат все сделки с госимуществом // «Панорама», 11 сәуір 1997 ж.
- 2 Киреева К, Ахметова Ш. Инвестиционная сфера: итоги года минувшего и основные направления на 1997 год // Азия-ЭЖ, №23 1997 ж.
- 3 В.Мирошниченко. Надо кричать караул! // «Время» 2 ақпан 2008 ж.
- 4 Н.Дрозд. Американская AES Сантри пауэр лимитед» стала собственником и концессионером энергопредприятий Восточного Казахстана // «Панорама» 8 тамыз 1997 ж.
- 5 Ш.Уразалинов. Энергетике необходим системный подход // «Литер» 1 қараша 2007 ж.
- 6 А.Урманов. AES Group хочет работать. // Известия-Казахстан» 6 наурыз 2008 ж.
- 7 М. Махмутова, А. Ахметова Электроэнергетический сектор Казахстана: как повысить эффективность и привлечь инвестиции на модернизацию? 2011 ж. – 55 б.
- 8 Д.Попазов.И вас посчитали // «Казахстанская правда» 8 ақпан 2008 ж.

References

- 1 Oleg He. Publikacii podlezhata vse sdelki s gosimushhestvom // «Panorama», 11 sәuir 1997 zh.
- 2 Kireeva K, Ahmetova Sh. Investicionnaja sfera: itogi goda minuvshogo i osnovnye napravlenija na 1997 god // Azija-JeZh, №23 1997 zh.
- 3 V.Miroshnichenko. Nado krichat' karaul! // «Vremja» 2 ақпан 2008 zh.
- 4 N.Drozd. Amerikanskaja AES Santri paujer limited» stala sobstvennikom i koncessionerom jenergopredpriyatij Vostochnogo Kazahstana // «Panorama» 8 тамыз 1997 zh.
- 5 Sh.Urazalinov. Jenergetike neobhodim sistemnyj podhod // «Liter» 1 қараша 2007 zh.
- 6 A.Urmanov. AES Group hochet rabotat' . // Izvestija-Kazahstan» 6 наурыз 2008 zh.
- 7 M. Mahmutova, A. Ahmetova Jelektrojenergeticheskij sektor Kazahstana: kak povysit' jeffektivnost' i privlech' investicii na modernizaciju? 2011 zh. – 55 b.
- 8 D.Popazov.I vas poschitali // «Kazahstanskaja pravda» 8 ақпан 2008 zh.